

AZ IFJÚSÁGKUTATÁS IRÁNYAI A KILENCVENES ÉVEKBEN

(Gábor Kálmán)

FORRÁS: GÁBOR KÁLMÁN (1995) AZ IFJÚSÁGKUTATÁS IRÁNYAI
A KILENCVENES ÉVEKBEN. EDUCATIO, VOL. 2. 191-207.

I. CIVILIZÁCIÓS KORSZAKVÁLTÁS ÉS IFJÚSÁG

A kelet-európai ifjúság vizsgálatakor felvetődik az a kérdés, hogy „mikor a kommunizmus elenyészik” (Elster, 1991), *hogyan változik meg a társadalom, milyen társadalmi folyamatok érvényesülnek*, illetve az a kérdés, *hogyan változik meg a fiatalok helyzete a kiépülő új társadalmi rendszerben*. Alapvető kiindulópontunk, hogy 1989-től két tendencia érvényesül Kelet-, Kelet-Közép-Európában, illetve Magyarországon: a demokrácia és a piac kiépülése. A két alapvető folyamat szinkronitása, illetve aszinkronitása azt is jelenti, hogy *hic et nunc* együttesen hatnak az új és régi tendenciák. (Kemény, 1993)

Az ifjúság azonban nem értelmezhető automatikusan a társadalomban lejátszódó makrofolyamatokból. Alapvető állításunk, hogy Nyugat-Európában a hatvanas évektől kezdődően, a nyolcvanas évekre *ifjúsági korszakváltás* következett be. A korszakváltás lényege a *társadalmi reprodukció megváltozása*, illetve az *iskolai tudás felértékelődése*. Jellemző az *ifjúkor meghosszabbodása*, az *amatőr ifjúsági státusz professzionális státusszá* alakulása. A fiatalokat közvetlenül ellenőrző intézményeket (munkahely, család, politikai szervezeteket) a *közvetett ellenőrző intézmények – mass médiák, fogyasztói ipar – váltják fel*. Az ifjúság *autonómiája, önállósága* megnövekszik. Fokozódik a *nemzedéki szerveződés szerepe*, éleződnek a *fiatalok és a felnőttek közötti konfliktusok*. *Egyre fontosabb szerepet kap az ifjúsági kultúra a fiatalok társadalmi orientációjának, politikai cselekvési mintáinak alakításában*. A fiatalok és a felnőttek közötti viszony *egyirányú utcája kétirányúvá*, illetve az ifjúság *mintakövetőből mintaadóvá* is válik. (Például a fiatalok a felnőttekétől eltérő politikai cselekvési mintákat alakítanak ki.) Ez a folyamat maga után vonja egyrészt a *fiatalság életkori szakaszának felértékelődését* – mind a társadalom, mind az egyéni élet vonatkozásában (Gábor, 1993), másrészt az *uralkodó ifjúságkonceptiók a szituáció nyomása alatt újra csoportosulnak*. Azok a konceptiók, amelyek az ifjúságon *egy hosszú távú és társadalmilag biztosított individuális fejlődési folyamatot* értenek, *meghatározóvá* válnak. Ebben a kulturális tőkének mint a modern reprodukciós módok összességében *egyénileg elsajátítható hatalmi forrásnak a növekvő jelentősége* fejeződik ki (Zinnecker, 1992).

Felvetődik a kérdés, mi rejlik ténylegesen az ifjúság korszakváltása mögött. Ha Jürgen Zinnecker elméletét – mely szerint a kulturális tőke felértékelődésével létrejön az az autonóm tér, melyben bekövetkezik az ifjúság önállóvá válása – összevetjük az

által vezetett, ötvenként az NSZK-ban végzett országos reprezentatív vizsgálatokkal, a választ tömören megadhatjuk. Az ötvenes években a nyugatnémet fiatalok az amerikai fogyasztói mintákat követve megtestesítői voltak a motorizációnak. A hatvanas évektől pedig a fiatalok váltak megszemélyesítőjévé annak az alternatív kultúrának, melynek középpontjába a környezeti ártalmak elleni küzdelem került. A nyolcvanas években pedig a fiatalok és a felnőtt társadalom közötti viszony megváltozása került a középpontba. A fiatalok kikerültek a felnőtt társadalom közvetlen ellenőrzése alól (család, település, társadalmi és politikai szervezetek). A fiatalok ellenőrzése közvetetté vált, az ellenőrzés két kulcsszereplője a *fogyasztói-szolgáltatói ipar és a mass médiák*. A fogyasztói-szolgáltatói ipar – az elektronika mellett – egyik főszereplője és megszemélyesítője az autó. A felnőtt társadalom ellenőrzésének közvetetté válásával az ifjúsági kultúrának soha nem látott sokszínűsége bontakozott ki, de ez összefüggött a *fogyasztói és tömegkommunikációs minták rendkívüli elterjedésével, és a magas kultúra fogyasztóivá válásával, keveredésével – melyre a fiatalok rendkívül rugalmasan reagáltak – teremtette meg esélyét annak, hogy a fiatalok felnőtt mintakövetőiből mintaadóvá váljanak. A kulturális tőke felértékelődése tehát csak részmozzanatnak tűnik a piac ifjúsági „térfoglalása” mellett. A fiatalok viszont ennek következtében a piac passzív befogadóiból annak aktív alakítóivá (öltözködés, szabadidő-tevékenység, utazás, számítástechnika) válnak, válhatnak. A fiatalok ennek a civilizációs korszakváltásnak azonban nemcsak aktív részesei, de szenvedőivé is lesznek, lehetnek.*

A kilencvenes évekre két álláspont alakult ki: a kutatók egyik csoportja inkább hajlik a „társadalomalatti osztály” tézisre. Halsey kimutatta, hogy a hetvenes évek közepétől a jómódú többség és a leszakadt kisebbség közötti különbségek elmélyültek. A szegénység egyre terjedt: 1983-ban a brit lakosság 36%-a élt olyan, vagy ahhoz közeli szinten, hogy segélyekre szorult. A „két ország” mindinkább lakóhely szerint is elkülönült: a többoldalúan depriváltak mindinkább romló körülmények között a belvárosban rekednek meg, míg azok, akik ezt anyagilag megengedhetik maguknak, a külső városrészbe költöznek (Chisholm, 1992).

A kutatók másik csoportja pedig inkább fogadja el azt a megállapítást, miszerint olyan társadalmi változások zajlanak le, hogy a társadalom csaknem egésze jómódú középosztállyá válik, amely az „ifjúságra” mint egységes kategóriára nézve általános érvényű következménnyel jár. Nevezetesen az osztálytársadalom társadalmi reprodukciója az ifjúsági életszakaszba tevődik át, azon belül is a képzési pályafutásról az ifjúsági kulturális stílusra (Zinnecker, 1992).

A kilencvenes évek elején a nyugat-európai társadalmakban is szembe kellett nézni azzal az új jelenséggel, hogy a *modernizálódás és a globalizáció kísérője a „kettészakadt társadalom”*: ahol az egyik oldal a *fiatalok mobilitásának az ötvenes éveket idéző megnövekedését*, a másik oldal pedig a *munkanélküliség szinte megszüntethetetlen állandósulását* jelenti. A kilencvenes évek elején az ifjúsági szakemberek kerekasztalvitáinak visszatérő kérdése, hogy a „kettészakadt társadalom” szenvedői a tartósan munkanélkülivé vált fiatalok, akik az aktív szereplővé vált többséggel szemben kiszorulnak a társadalomból, a társadalomalatti osztály részeseivé válnak, melynek kísérőjelenségei a ki-

lencvenes években állandósuló olyan jelenségek, mint például az etnikai konfliktusok, az ifjúkori agresszivitás, bűnözés terjedése. De kísérőjelensége az elitté válás esélyének problémája is, a piac a fogyasztás közvetlen benyomulása az ifjúság tereumába új taktikák és stratégiák kimunkálását tette szükségessé, többek között maga után vont a kulturális tőke felértékelődését, de a magas kultúra fogyasztói kultúrával való keveredését is. Ezzel egyidőben harc indult meg az ifjúságért, harc azért, hogy az ifjúság ki ne kerüljön a konstruált nemzedék Prokrusztész-ágyából, illetve harc az ifjúság önállósulása mellett és ellen.

A nyolcvanas években az ifjúságkutatásban alapvető tézissé vált, hogy *az ifjúság csak nemzetközi összefüggésben vizsgálható, mindenekelőtt azért, mert az ifjúságot közvetetten ellenőrző fogyasztói-szolgáltatói iparnak és a mass médiáknak a nemzetköziség, a globalizáció az egyik legkarakterisztikusabb vonása.* A nyolcvanas évek második felétől hazánkban is látnunk kellett, hogy a nyugat-európai minták követése, különösen a fogyasztói-szolgáltatói ipar és a mass médiák szerepe egyre meghatározóbbá válik a kelet-európai, különösen a magyar fiatalok körében. A nemzetközi hatás szerepének is betudható, hogy a kelet-európai fiatalok meghatározó szerepet játszottak a kelet-európai változásokban mind a politikai, mind a gazdasági szférában. Előzetes vizsgálataink arra utalnak, hogy *a demokrácia és a piac kiszélesedése a kilencvenes években a magyar fiatalok körében is felgyorsította azt a civilizációs korszakoáltást, amelyet a nyugat-európai fiatalok körében korábban az ifjúságkutatók megfigyeltek.* A magyar fiatalok egyszerre váltak a gazdaság és a politika aktívabb szereplőivé és a „kettészakadás” felgyorsulásával szenvedőivé. A környező országokban folyó (Románia, Jugoszlávia) kitűnt, hogy a magyarországi fiatalok mintaadóként jelennek meg a környező országok – mindenekelőtt magyar – fiataljai körében, és a minták közül a fogyasztói és piaci minták a legfontosabbak. Az előzetes vizsgálatunkból az is kitűnt, hogy a kommunizmus összeomlása után a kelet-közép-európai térségben általában beszélhetünk az ifjúsági korszakováltás felgyorsulásáról, de a történeti-fejlődési különbségek (Hajnal, 1993; Kemény, 1993), a szocialista hatalmi struktúra továbbélésének, a piac kiépülésének és az etnikai, kulturális különbségek függvényében az átmenet más-más helyzetbe hozza a fiatalokat. A különbözőségek az ifjúsági korszakováltás terén számos olyan új konfliktust eredményeznek (migráció, kivándorlás, etnikai konfliktusok), amelyek a kelet-közép-európai országokban eltérő erővel jelentkeznek ugyan, de a térség minden országában, különösképpen Magyarországon a fiatalok mindennapi életének részévé válnak a középiskolától az egyetemig, a piac aktív szereplőitől a leszakadókig. Azt gondoljuk tehát, hogy felállítható az a tézis is, hogy *nem elegendők a kelet-nyugati, szükségesekek a kelet-keleti vizsgálatok is.*¹

¹ Ebben a vonatkozásban is tanulságosak Dahrendorf reflexiói a kelet-európai változásokra, különösen azok a megállapítások, hogy nem beszélhetünk kapitalizmusról általában, hanem csak különféle kapitalizmusokról. Azt gondoljuk, hogy ez a kelet-európai fiatalokra is érvényes, annak ellenére, hogy a kommunizmus összeomlása után felerősödtek és általánossá váltak a nemzetközi hatások, a közös tendenciák ellenére a történeti fejlődési különbségek, az eltérő tradíciók és a szocializmusok különbözősége következtében eltérő vonások rajzolódnak a kelet-európai fiatalok arculatán (Dahrendorf, 1990).

2. AZ ISKOLA – IFJÚSÁGI KULTÚRA – IFJÚSÁGCENTRIZMUS

Az ifjúsági korszakváltásban tehát alapvető, hogy a társadalmi reprodukciós feltételek megváltoznak. Ez azt jelenti, hogy *az iskolai tudás és a kulturális tőke értéke és szerepe felértékelődik*. Ebből kiindulva fogalmazta meg Jürgen Zinnecker azt a tézist, hogy *az ifjúság helyzetének megváltozásának fő tendenciája az ifjúság önálló réteggé válása a modern társadalmakban*. Ennek következménye az *ifjúkor felértékelődése*, illetve *meghosszabbodása*, valamint az, hogy *a fiatalok önmaguk alakítják ki azokat a mintákat, értékeket, amelyeket életkarrierjük szempontjából fontosnak tartanak*. Az ifjúság önálló réteggé válásának feltétele *az oktatási rendszer kiterjedése*, a felsőoktatásban részt vevők arányának robbanásszerű növekedése, és ezzel egy időben a tudásért folyó individuális verseny fokozódása. Az ifjúság önálló réteggé válásának igen fontos kísérőjelensége, hogy megváltozik az ifjúsági szocializáció színtere. A változás összefügg azzal, hogy a közvetlen kontrolláló intézmények szerepe – család, iskola, társadalmi, politikai szervezetek – csökken, ehelyett közvetett kontroll jön létre: a fogyasztói ipar és a mass médiák. *Az ifjúsági kultúra fő színterévé válik a fiatalok szocializációjának*. Ez az a mező, mely az értékeket, a cselekvési mintákat közvetíti, alakítja. Az ifjúsági kultúra válik azon értelmezési keretté, melyből kiindulva választ adhatunk arra a kérdésre, hogy az ifjúság milyen társadalmi, politikai cselekvési mintákat követ. Ez az átalakulás teremt meg a fiatalok nemzedéki szerveződésének valóságos kereteit, egyúttal növeli a konfliktusokat a fiatalok és a felnőttek között: a fiatalok és a társadalom intézményrendszerei, a fiatalok és a felnőttek között, és végül, de nem utolsósorban felértékeli a fiatalok saját vonatkoztatási csoportjának fontosságát, illetve a fiatalok identitás törekvéseit. Ezen viszonyrendszer jut kifejezésre az ifjúságcentrizmusban. Az ifjúsági korszakváltás lényege tehát, hogy felértékelődik az iskolai tudás, de felértékelődik az iskola mint a fiatalok önálló cselekvési tere is. Az iskola lesz az a tér, amelyben a fiatalok elsajátítják és kialakítják azokat a mintákat, amelyek társadalmi integrációjukat segítik elő. Azáltal, hogy az iskola a fiatalok autonóm cselekvési terévé válik, felértékelődik az ifjúsági kultúra szerepe. Ennek minősége, a benne érvényesülő önállósodási tendenciák az ifjúságcentrizmusban fejeződnek ki.² A modern társadalomban felgyorsulnak a változások, ennek barométere és katalizátora is az ifjúság, illetve az annak törekvéseit kifejező ifjúságcentrizmus. Ha meg tudjuk ragadni, hogy az ifjúságcentrizmus milyen irányt mutat – amely az ifjúsági kultúrában jut kifejezésre –, meg tudjuk ragadni a fiatalok társadalmi, politikai cselekvéseinek irányát, a változások folyamatát (Zinnecker-

² Az ifjúságcentrizmusban fejeződik ki az a nem ritkán konfliktusos viszony is, amely a fiatalok részéről a felnőtt társadalom kultúrája iránt megnyilvánul. A felnőtt szerepek, ha megfelelő stratégiát, irányt kínálnak, pozitív mintát is jelenthetnek, de még inkább negatívát – reprezentálva az uralmi/hatalmi kontrollt, a kompromisszumon alapuló morált. Az ifjúságcentrizmus tehát két szélső pólus erőterében a fiataloknak egyrészt pragmatikus – relatíve pozitív –, másrészt idelasztikus – negatív – orientációja a felnőtt társadalomhoz (Gábor, 1992a; Watts-Zinnecker, 1992).

Watts 1992). A zinneckeri koncepció a nyolcvanas évek közepén igen optimista volt az ifjúság jövőjével kapcsolatban: úgy gondolta, homogénizálódik az ifjúság, mivel a származási és egyéb különbségek eltűnnek, autonómiája növekszik, domináns lesz az alternatív kultúra, melynek kifejezője a másság iránti tolerancia, ezzel erősödik a demokrácia. A tekintélyelvű rendszer összeomlik és létrejön egy olyan ifjúsági minta, amely egy békésebb világot hoz. Erre utaltak az akkori kutatási eredmények is, az alternatív kultúra erősödése az ifjúságcentrista fiatalok körében, mindenekelőtt a magasabb iskolázott fiatalok körében (Zinnecker-Watts 1992). Önkritikusan meg kell jegyeznünk, hogy – még a kilencvenes évek elején is – a jelenlegi tanulmány írója is úgy gondolta, hogy a kommunizmus összeomlásával felgyorsuló ifjúsági korszakváltás az ifjúságcentrizmus, a fiatalok társadalmi és kulturális cselekvési-mintáinak demokráciát elfogadó, azt kiszélesítő törekvéseit erősíti fel (Gábor-Balog, 1992).³ Ugyanakkor felhívtuk a figyelmet azokra a negatív tendenciákra, amelyet különösen az alacsony iskolázott fiatalok, illetve szakmunkástanulók körében tapasztaltunk, nevezetesen az ifjúságcentrizmus agresszív ifjúsági kultúrával való összekapcsolódására, illetve azokra az agresszív politikai cselekvési mintákkal való összekapcsolódásának veszélyeire (Gábor 1991). Ebben az időszakban jutottak ugyanerre a következtetésre holland kollegáink is (Meeus-Raaijmakers-Volleberg 1992).

Az ifjúsági korszakváltás tehát az ifjúságkutatásban mind elméleti, mind metodológia szempontból váltást tesz szükségessé. *Középpontba kerül a kulturális oldalról való megközelítés akár a szociális szempontok rovására, és középpontba kerül a fiatalok önálló kultúrájának és társadalmi, politikai orientációinak és cselekvésének, illetve azok összefüggését magyarázó ifjúságcentrizmus vizsgálata.*⁴

3. A MODERN TÁRSADALMAK KETTÉSZAKADÁSA – AGRRESSZÍV IFJÚSÁGI KULTÚRA – UNDERCLASS – ETNIKAI KONFLIKTUSOK

A kilencvenes évekre a fiatalok egyre növekvő tömegének a középosztálytól való leszakadása, az agresszív ifjúsági kultúra térhódításának és az ezt kísérő etnikai konfliktusok láttán a zinneckeri optimista ifjúsági felfogás egyre inkább megkérdőjeleződött. Az ifjúságkutatásban a civilizációs korszakváltásnak kétirányú hatása vált egyre inkább érzékelhetővé a fejlett társadalmakban is. Az ifjúság széles rétege tud ugyan felemelkedni, integrálódni, ezzel a folyamattal egy időben viszont bizonyos társadalmi csoportok kirekesztődnek a felemelkedésből. Erdei Ferenc a két világháború között a parasztságra alkalmazza a társadalom alatti osztály kifejezést (Erdei 1980). Erdei szerint a társadalom alatti osztály kétirányú társadalom-fejlődési folyamatból való kire-

³ Erre a problémára kritikusaink fel is hívták a figyelmet. (Karikó 1993; Vajda 1993).

⁴ Az elméleti és módszertani kérdésekre ezen tanulmány keretében nem térhetünk ki, de felhívjuk a figyelmet néhány tanulmányra (Zinnecker 1992; Zinnecker-Watts 1992; Werner Georg 1992; Gábor 1991).

kesztődés következménye. Az egyik a polgári, kapitalista, a másik a hagyományos, feudális szerkezetből kiesett parasztot jelenti. Ehhez nagyon közel áll a dahrendorfi értelmezés: a polgárosodási fejlődés értékmezőiből (szabadság, demokrácia) kiesőt nevezzi underclassnak (osztályalattinak) (Dahrendorf 1994). Az underclass nem mai találmány, mert a történelem során mindig voltak társadalmi csoportok, akik kiestek a fejlődésből. A hatvanas évektől, de talán már a felvilágosodás korától kíséri az emberiséget az az illúzió, hogy a modern társadalom olyan irányban fejlődik, hogy mindenki a társadalom részévé válik, tehát középosztályosodik. A huszadik században, különösen a második világháború után kialakuló nyugati és keleti társadalmak, a fejlett és a fejletlen között növekvő szakadékkal egy időben az érintkezési formák egyre bővültek, többek között azért is, mert a munkaerő a fejletlen országokból vándorolt a fejlett országokba. Ez a vándorlás a nyolcvanas években erősödött fel, amikor az az illúzió, hogy a fejlett társadalmakban mindenki a középosztály részévé válik, egyre inkább megkérdőjeleződött. Kelet-Európában a kommunizmus összeomlása után azok a korlátozások, amelyek a munkakerőig terjedtek, nagyrészt megszűntek. A mindennapi élet hatalomkontrollja csökkent. Ez a folyamat az ifjúságra különösen erőteljesen hatott és hat. Az underclass kialakulását nálunk a világfolyamatba való integrálás részeként tekinthetjük, éppen úgy, mint a középosztályosodás felgyorsulását. Azok a tendenciák, amelyek Nyugaton megjelennek, Keleten még inkább érzékelhetővé válnak, mindazokkal a sajátosságokkal, amelyek a kommunizmusból a kapitalizmusba való átmenetből adódnak. Az underclass mást jelent Angliában, mint Magyarországon. Az underclassot egyrészt az ifjúság fejlődési folyamatában, másrészt a társadalmak korszakváltásának folyamatában kell értelmezni. Az új társadalmi szerveződések megakadása hozta létre az underclass bővülését. Kelet-Európában nagyon erőteljes a törekvés a középosztályosodásra, de a hagyományos szocialista gazdasági biztonság tudati léte az underclassot is felvértezi olyan fegyverekkel, amit a nyugati társadalmakban hosszú idő alatt tanult meg az ide tartozó ember. Ezeknek a rétegeknek a leszakadása ezért még hangosabb és látványosabb, mint Nyugaton. Nyugaton az underclass nemzetiségi konfliktusként és leszakadási konfliktusként való értelmezése abból az elbizonytalanodásból is származik, hogy a jóléti polgárság, a középosztály megintása teremti meg azt az ideológiai légkört, ami kirekesztés felé mutat. (Kovács András, Erős Ferenc kutatásai alapján nálunk is megállapíthatjuk, hogy lefelé hat ez a kirekesztés, lásd például a cigányokkal kapcsolatos előítéleteket.) A másik ok az eliten elbizonytalanodása, ami Nyugaton is megfigyelhető. Az elit korlátozottan érzi azokat az eszközöket, amelyekkel ezeket a társadalmi konfliktusokat kezelni lehet. Ezért az eliten belül is nő a megosztottság, miközben számukra is világossá válik a kezelhetetlen kettészakadt társadalom és világ veszélye. A politikai elit már nem is törekszik megoldásra, csak valamifajta túlélésre.

Az underclasshoz tartozók nem egyszerűen munkanélküliek, hanem alkalmazhatatlanok, nincsen olyan habitusuk, életmódjuk, amivel egy modern piacgazdaságban megtalálhatnák a helyüket. A korábbi, szocialista rendszer óriási underclassot hurcolt

magával, de akkor ez az underclass még class volt a kapun belüli munkanélküliség miatt. Járhattak iskolába, lakhattak munkásszállón, volt munkahelyük. A konfliktusokat az állam mesterségesen elnyomta, és amikor jött a piacgazdaság, megnőtt az esély a bukásra is. Nagyot lehet nyerni, de bukni is. Nyugaton a középosztály egyre bizonytalanabb lesz, erre az underclass idegen elemeinek kannibalizálásával válaszolnának legszívesebben. Félnék attól, hogy ők is lesüllyednek a középosztályból. Olyan óriási lett már az underclass, hogy egy második altársadalmat alkot külön munkamegosztással. Van egy kettős munkaerőpiac, vannak olyanok, akik az underclassban elitbe tartoznak, mások ebben is legalul vannak. Az underclass elitje lehet, hogy jobban él, mint a középosztály. Nyugaton figyelhető meg, hogy az etnikai gyűlölet nemcsak a lepusztult törökök ellen hat, hanem a török bankárok ellen is. Az új rasszizmusnak nem egyszerűen hagyományos, szegény etnikumok lehetnek a kárvallottai. Ezt támasztják alá a vizsgálatnak azon eredményei, amelyekben a yuppie mintákat követő fiatalok etnikai gyűlölete tárult fel (Gábor 1993a). A modern társadalmak oszlopos tagjai elkényelmesedtek, ami egy recesszióban veszélyes lehet, mert a lyukakat az alulról jövő ázsiaiak és más nemzetiségűek pótolják ki. A fekete és a szürke gazdaság a kommunizmusból a kapitalizmusba való átmenetben meghatározónak tűnik, amely kihat a fiatalok munkaerőpiaci pozíciójára, és meghatározó szerepet játszik a fiatalok vállalkozó aspirációiban. A fekete és a szürke gazdaság fontos érvényesülési területe az underclassban levő vagy az underclassba kirekesztett fiataloknak (vendégmunkások, cigányok stb.), mert a fokozódó versenyben ez az egyedüli alternatívájuk (Gábor 1993 b). A kontroll intézményrendszerek szerepe csökken, a közvetett rendszerek befolyása nő. A kontrollrendszerek fellazulása, negatív alternatíva megjelenése, a versenyhelyzet olyan hangulatot és életérzést hoz, amiben az agresszivitás kerül előtérbe (Sárközi 1994).

A társadalom kettészakadásának tényével való szembenézés nemcsak azt jelenti, az ifjúságkutatásnak nagyobb súlyt kell fektetni a *fiatalkori munkanélküliség, migráció, kivándorlás* stb. vizsgálatára, de nagy hangsúlyt kell fordítani az ifjúsági korszakváltás olyan negatívumaira, mint az *agresszív ifjúsági kultúrák és az etnikai konfliktusok összekapcsolódására, illetve azok politika felé való elmozdulásából származó, olyan a fiatalok körében megjelenő társadalmi orientációkra és politikai cselekvési formákra, amelyek a demokráciát veszélyeztetik* (Gábor 1993 c).

4. AZ ISKOLAI REPRODUKCIÓ ÚJRAÉRTELMEZÉSE – ISKOLA ÉS IFJÚSÁG

A nyolcvanas évek végére kezdett megkérdőjeleződni az a teória, amely az ifjúság önálló réteggé válásáról szólt. Igaz ugyan, hogy a nyugati társadalomban szélesebb a bázisa az ifjúság önálló réteggé válásának, de nagyon erős szakadék van ott is a leszakadó társadalmi rétegek és a homogenizálódó középosztály között. Ezek a leszakadó rétegek magukbafoglalják a bevándorlókat, más etnikumokat, a munkanélküli fiatalokat.

A kilencvenes évek elején Nyugat-Európában láthatóvá vált, hogy az egyetemi kapuk kiszélesedésével, eltömegesedésével megnövekszik a konkurenciaharc az elitbe kerülésért, ez a fiatalok nagy részét elbizonytalanítja. Megjelenik az az igény is, hogy szűkíteni kell a felsőoktatás kapuit. Az egységesen felemelkedő ifjúság optimista képe átalakult pesszimistává, összefüggésben azzal, hogy az ifjúság jelentős része kerül a leszakadók közé, illetve a középosztály körében élesedik a konkurencia, valamint különösen kiélesedik a verseny az elitbe jutásért. Napjainkban az ifjúság szociológiai megközelítésének két irányáról beszélhetünk. Az egyiket Zinnecker neve fémjelzi, a másikat Dahrendorf. Az előbbi a struktúra változásának folyamatára helyezi a súlyt, az utóbbi pedig arra, hogy a társadalmi változások folyamatában hogyan értelmeződik újra a szabadság és a demokrácia realizálásának lehetősége. Zinnecker szerint a kulturális tőke felértékelődésével együtt jár a társadalom homogenizálódása. Dahrendorf szerint, ha ez nem jár együtt a szabadság és a demokrácia globalizációjával, a modern társadalmi konfliktusok fennmaradnak. Zinnecker úgy képzel el, hogy a kulturális javak birtoklása egyenlő a hatalommal (Zinnecker 1992 a). Dahrendorf úgy gondolja, hogy adott hatalmi terep befolyásolja azt, hogy milyen kulturális monopóliumok alakulnak ki. Az ifjúság helyzetének megközelítésekor ezek az elméletek azért fontosak, mert megváltozott a társadalom reprodukciós feltétele: a társadalomban folyó konkurenciaharc egyik legfontosabb területévé az iskola vált. A felemelkedés procedúrája úgy változik, hogy korábban az adott iskola által átadott tudás garanciája volt a felemelkedésnek. A fiatalnak garanciát jelentett a felnőtt minták követése. Napjainkban az oktatási rendszer csak egy keret és a felnőtt minták követése nem jelent garanciát a felemelkedésre. A nyolcvanas években az ifjúságkutatók körében az volt a feltételezés, hogy az iskoláztatás kiterjedése következtében az ifjúsági kultúra legfontosabb területévé az iskola válik, a fiatalok mintáinak befolyásolása egyre inkább a kulturális elit frakciók kezébe kerül (Zinnecker 1992). (Ez a feltételezés népszerű volt a volt szocialista országokban is.) A nyolcvanas évek második felére ez a feltételezés illúzióknak bizonyult, mert a felsőoktatás kiterjedése az oktatási rendszert is egyre inkább a piaci szféra irányába mozdította el, a fiatalok körében felerősödött a biznisz világa felé való orientálódás – a yuppie kultúra térhódítása következtében a kulturális frakció értékei egyre inkább háttérbe szorultak a fogyasztói ipar és mass médiák által közvetített fogyasztói kultúra nyomására (Dahrendorf 1994). (Vizsgálataink szerint különösen drasztikus ez a változás a volt szocialista országokban. Gábor-Mátay-Balog-Kántor 1994). Ha Dahrendorf értelmezésében nézzük ezt a folyamatot, akkor világossá válik, hogy az oktatási rendszer tágulása, globalizálódása nem egyenes vonalú velejárója demokratiszálódásának, és az esélyek növekedésének, mert a kulturális javak ugyanakkor ismét monopolizálódnak. Nem egyszerűen arról van szó, hogy *differenciáltabbá váltak az esélyek, hanem napi aktualitássá válik a tudásmonopóliumok újravendeződése*. Szinte napi egymásutánban jönnek létre új kódrendszerek, és csak az marad talpon, aki ezeket a kódokat gyorsan meg tudja fejteni. A kódolás és a dekódolás feladata nagyban függ attól, hogy a társadalom hatalmi szerkezete milyen lehetőségeknek ad teret, illetve ösztönöz.

Az oktatási rendszerrel kapcsolatban is volt egy olyan illúzió, hogy ha globalizálódik, akkor a társadalmi egyenlőtlenségek eltűnnek. Ezekkel az illúziókkal le kell számolni, mert mindig létrejönnek új egyenlőtlenségek, melyek még az egyenrangúakat is differenciálják, és erősödik a leszakadás veszélye, illetve élesedik a verseny mind a közép-osztályban maradásért, mind az elitbe kerülésért. Éppen ezért egyszerre figyelhetőek meg a mobilitásban a kapuk szélesre tárására és lezárására irányuló törekvések.

Az iskola átalakulásának fenti folyamata nem, illetve korlátozott mértékben figyelhető meg a hazai viszonyok között. Az egyik probléma visszavezethető a szocializmusra, ahol egy szűk politikai, hatalmi elit döntötte el, hogy milyen mértékben jussanak kulturális javak különböző társadalmi csoportok részére. A hatalmi elit a kulturális javakhoz való jutás megosztására, illetve átadásának erőteljes-kontrolljára törekedett. Ennek két eredménye a nyolcvanas évekre nyilvánvalóvá vált: *a szelekciós mechanizmusok felerősödése* (Csanádi-Ladányi-Gerő 1979; Ladányi 1994), illetve az egyre növekvő differenciálódás az iskolatípusok között, illetve az iskolatípusokon belül. Az iskolarendszer merevsége és a továbbtanulási lehetőség korlátozása az iskolai előrejutást származási, nemesi kutyabőrre változtatta, és a hatalmi kontroll akadályozta a fiatalok számára, hogy az iskola – a nyugati mintához hasonlóan – olyan autonómiát biztosító térré váljon, amely lehetőséget teremt a fiatalok önállóvá válásának. *Az a szerkezeti merevség, amely az iskolarendszert jellemezte, szükségtelenné és lehetetlenné tette azon életkarrier-technikák nyilvános elsajátítását, amelyek szükségesek lettek volna a felemelkedéshez.* Következésképpen nem vagy kevésbé jöttek létre azok a technikák, amivel a különböző csoportok „harcba” indultak a karrierért. Ha valami érdek működött az elit szempontjából, akkor a korlátozás volt. Ha kinyíltak volna a szelepek, akkor sem lett volna meg a lehetőség az egyéni versenyre a szoros hatalmi kontroll miatt. A fiataloknak a hatalom erőteljes kontrollja következtében nem volt, illetve korlátozott volt, még a fiatalok elit csoportjainak volt lehetősége a nemzedéki szerveződésekre (Gábor-Mátay-Balog-Kántor 1994). Az első probléma az, hogy a korábbi monopolisztikus hatalmi struktúra akadályozta azt, hogy egyáltalán individuális versenyhelyzet alakuljon ki. A '70-es évektől permanenssé váló válság azonban kikezdte az iskolarendszer monolitikus szerkezetét az iskolarendszeren belül és kívül. A nyolcvanas években „lent” és „fent” egyaránt tanúi lehetünk annak a folyamatnak, hogy a tanuló fiatalok értékorientációikban, aspirációikban, cselekvési mintáikban egyre inkább elfordulnak az iskola által közvetített mintáktól (Gábor 1992a). A nyolcvanas évektől a tudás kezd felértékelődni az egyetemi, főiskolai hallgatók mindenekelőtt az alternatív kulturális mintákat követő csoportjainál. Ezen hallgatók azonban aspirációik, törekvéseik realizálását már nem az egyetem falai között látták megvalósíthatónak, hanem azon kívül a második egyetemen, a szerveződő szakkollégiumokban, illetve ellenzéki, alternatív csoportokban (Gábor-Balog 1992; Balog 1992; Gábor-Balog-Mátay-Kántor 1994). A hallgatók többsége pedig az egyre kiürülő egyetemi kereteket felhasználva ingadozott a hedonisztikus, dzsentries és kispolgári minták között (Gábor-Balog 1992). Az utóbbi tendencia „lent”

is megfigyelhető volt. Például a szakközépiskolákban, melyek felértékelődtek a közép-
rétegek számára, és részévé váltak középrétegek „social climbing”-stratégiájának. A fi-
atalok számára azonban nem az intézmények falai között lévő tudás értékelődik fel –
hiszen a tanulmányi eredmények csökkennek –, hanem az „ottlét” és az azzal járó in-
formális kapcsolatok, melyek „terévé” válnak az új törekvések kimunkálásának, illetve
elfogadtatásának. Ilyen a szakközépiskolások körében az anyagi aspirációk felértékelő-
dése, a gazdasági gyarapodás fő színterének a második gazdaságnak előtérbe kerülése
(Gábor 1992). Minden jel arra utal, hogy ez a folyamat továbbfolytatódik napjainkban
a szakmunkásképző iskolákban is (Csákó-Liskó-Tóth 1994).

A nyolcvanas években tehát kibontakozott a tanuló fiatalok aspirációiban, érték-
orientációiban, életstratégiáiban a változtatás, a változás igénye, s nem, illetve korláto-
zottan került sor ezen törekvések nyílt artikulálására. Ez jól kitapintható a kulturális,
politikai életben a nemzedékváltás esélyével induló fiataloknak a kommunizmus ösz-
szeomlását követő életkarrierjében (Gábor-Balog-Mátay-Kántor 1994). Ennek egyik
oka, hogy az új értékek, orientációk és cselekvési minták a szocializmus legutolsó pil-
lanatáig a hatalom által erőteljesen kontrollált keretek között fogalmazódhattak meg.
A másik ok az iskolarendszerbe bocsátott pénzösszegek egyre korlátozottabb volta.
Ennek következménye, hogy az elit körében is felerősödik a forrásokért való harc,
amely együttjár a fiatalok ezen harcba való bevonásával, de integrálásával is. A harma-
dik ok, hogy az elit egyre inkább terhesnek kezdte érezni azt a kontrollrendszert, amit
a párt, az állam gyakorol, de úgy akarnak privát forrásokhoz jutni, hogy mindazokat
az állami juttatásokat, amit az állami oktatásban megkapnak, vigyék magukkal, kap-
ják meg a magániskolában is. Ehhez tartozik az a paradoxon is, ami a '80-as évek kö-
zepétől létrejött, hogy állami kontrollal kapcsolódnak össze a magánforrások. Az álla-
mi kontroll azt jelenti, hogy a magánpénzekhez is csak azok jutnak, akik az állami
struktúrában jobb pozíciót harcoltak ki maguknak. A források tágulása nem változtat-
ta meg tehát a kiválasztási rendszert. Úgy válik plurálissá az elitbe jutásért folyó harc,
hogy egyben össze is fonódik a nyolcvanas évek privilegizált csoportjainál a két típu-
sú: az állami és a magánfinanszírozás, következőképpen mindkét oldalról megindul a
fiatalok törekvéseinek integrálása, de korlátozása is. Ennek a sajátos összefonódásnak
az is az oka, hogy az iskola úgy vált a politika színterévé, hogy a hetvenes évektől fo-
kozatosan gyengülő politikai hatalom a kultúra, a tudás magasztos eszméjébe kapaszk-
odva próbálta pozícióját megőrizni, és ellenállni a külső, illetve a tanulók részéről
megnyilvánuló belső kihívásoknak. Lásd például a fiatalok aspirációinak és az iskola
elvárásának az eltérését a szakmunkásképzőtől az egyetemig. Az iskola a nyolcvanas
években kivívott, politikai kiváltságra épülő – tegyük hozzá, nem különösen jó pozíci-
óját – az egyre fokozódó külső piaci nyomás ellenére meg tudja őrizni a fiatalok új tö-
rekvéseinek figyelembevétele nélkül.

Vizsgálataink azt mutatják, hogy a kilencvenes években a tanuló fiatalok önállóso-
dása és az iskolától való függetlenedése folytatódik, illetve az iskolaszervezet, iskolati-

pusok átalakulásával változik is.⁵ A fiatalok önállósodását segíti az is, hogy azok az aspirációk, törekvések, amelyek a nyolcvanas években megfogalmazódtak, például az anyagi, fogyasztási aspirációik „kívülről” a demokrácia és a piac növekvő térhódításával megerősítést nyertek. A fiatalok aspirációinak, törekvéseinek erőteljesebb artikulálódása viszont nem jelenti az ifjúság homogenizálódását, hanem inkább sokszínűbbé válását. A fiatalok önállósodása összefügg a hagyományos kontrolálló intézmények szerepének csökkenésével, illetve elbizonytalanodásával család, iskola, társadalmi szervezetek és a piac érvényesülésével felerősödő akár a munkanélküliség, akár a szabadidő scenárió egyre erőteljesebb hatásával (Gábor 1993). Az iskola befolyásának csökkenése az ifjúság önállósodási törekvését – fogalmazhatunk úgy – egyre inkább az „utcára” viszi, melyben egyre fontosabbá válnak a regionális és lokális különbözőségek (Gábor 1993c). A fiatalok önállósodási törekvései, illetve a munkanélküliségi vagy szabadidő scenárió más és más irányba mozdíthatja el a fiatalokat. A munkanélküliségi scenárió hatása nagymértékben összefügg az iskolaszervezettel, az iskolatípussal, illetve az iskola belső viszonyaival is, és igen nagy lokális különbségeket mutat. A munkanélküliségi scenárió a fiatalokat mindenekelőtt az agresszivitás, illetve a szürke és a fekete gazdaság irányába löki, éppen úgy, mint az iskolával való szembekerülés. A szabadidő scenárió fokozottabb érvényesülése viszont inkább mozdítja el a fiatalokat az üzlet, a vállalkozás világába (Gábor 1993 b). Ez a két tendencia azonban nem választható el egymástól, de a fiatalok és a térségek esélyeinek függvényében arányeltolódások figyelhetők meg. Vizsgálataink alapján például Sopronban inkább a szabadidő scenárió, Gyöngyösön a kettő együttes hatása, Nyíregyházán inkább a munkanélküliségi scenárió hatása figyelhető meg.

A kilencvenes években felgyorsult a fiatalok nemzedéki szerveződése, illetve színesedtek a fiatalok kulturális és karriermintái a középiskoláktól az egyetemig. Az egyetemisták körében a fokozott individualizálódás, a fokozott önállósodás (a munkavégzés szerepének megnövekedése, a külföldi szakképzésben való résztvevők arányának megnövekedése), az ifjúkor meghosszabbításának igénye (a munkavégzés, házasodás közvetlenül egyetem utáni fontosságának háttérbe szorulása) és a fogyasztói kulturális minták előtérbe kerülése markánsan rajzolja ki az egyetemisták vállalkozóvá, professzionális szakemberré válásának igényét (Gábor-Mátay-Balog-Kántor 1994). Ugyanakkor markánsan rajzolódik ki az alternatív kulturális mintákat, inkább az egyetemisták elitjét, szakkollégistákat jellemző minta. Mindkettő mintául szolgál a középiskolás fiatalok számára is. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azonban azt sem, hogy az egyetemisták körében nagy szerepet játszik az elbizonytalanodás és a hajdani „gazdasági biztonság” utáni vágy, amely szintén követésre talál a középiskolás fiatalok körében, különösen a válságövezetekben. Az ifjúsági minták kialakulásának új

⁵ A tanulmányunk keretei nem teszik lehetővé az oktatási rendszer részletes áttekintését. Igen fontosnak tartjuk ebből a szempontból az Educatio 1994. évi tavaszi Mérleg 1990-1994 című tematikus számában Kozma Tamás, Lukács Péter, Setényi János, Forrai R. Katalin, Liskó Ilona írásait.

jelensége, hogy „lent” is szerveződnek, illetve letről is tért hódítanak kulturális minták, például az agresszív kulturális minták – skinhead-jelenség (Sárközi 1994).

Az ifjúságkutatás szempontjából ezek a jelenségek arra hívják fel a figyelmet, hogy *az iskolát egyre inkább úgy is kell tekintenünk, mint a fiatalok értékorientációjának színhelye, amelyben egyre inkább önálló világgént jelenik meg a tanulók világa, illetve sokkal nagyobb hangsúlyt kell fektetnünk arra, hogy az ifjúság önállóságának megnyilvánulása nem értelmezhető a regionális, lokális sajátosságok ismerete nélkül.*

5. AZ IFJÚSÁGCENTRIZMUS EGYIK IRÁNYA AZ ÁTMENETBEN. A SKINHEAD-JELENSEG

A skinhead-jelenség sokféleképpen értelmezhető, az ifjúságkutatók (szociológusok, politikusok) többsége azt a felfogást fogadja el, hogy az ifjúsági kultúra része. Az ifjúsági kultúra kialakulása viszont ahhoz a civilizációs korszakváltáshoz kötődik, amely a hatvanas években indul meg Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban. A korszakváltás lényege az ifjúság autonómiájának növekedése, az iskolai individuális verseny felértékelődése, a fiatalokat közvetlenül ellenőrző intézményrendszer – család, iskola, társadalmi és politikai szervezetek – háttérbe szorulása, és közvetett ellenőrző intézményrendszerrel való felváltása, amelyben meghatározó szerepet játszik a fogyasztói- és szolgáltatóipar valamint a tömegkommunikáció; rádió, televízió. A korszakváltás lényege a fiatalok lázadása a felnőtt társadalom értékrendjével, intézményrendszerével szemben, illetve a fiatalok azon törekvése, hogy saját értékrendjüket, életformájukat a felnőtt társadalommal elfogadtassák. Az ifjúság ez irányú törekvését ifjúságcentrizmusnak nevezhetjük, melynek kifejezője és realizálója az ifjúsági kultúra. A hatvanas évektől az ifjúsági kultúrának különböző formái alakultak ki. A nyolcvanas évekre meghatározó ifjúsági kultúrává váltak: az alternatív kultúra (alternatív békemozgalom, környezetvédelem, új vallási mozgalmak), a fogyasztói kultúra (diszkó-, videórajongók) illetve az agresszív ifjúsági kultúra, azon belül a skinheadek, a skinhead-jelenség. A nyolcvanas évek közepéig az ifjúságkutatók úgy gondolták, hogy az ifjúsági korszakváltás – összhangban a modern társadalmak egyre szélesedő középosztályának létrejöttével, az iskolarendszer kiterjedésével stb. – az ifjúság mintaadó kultúrájává az alternatív kultúra válik, amely egyet jelent a társadalmi sokszínűség tolerálásával, a társadalom intézményrendszereinek demokratizálódásának, pluralizálódásának elfogadásával, illetve az arra irányuló törekvésekkel és a fiatalok közötti különbségek (települési, nemi és faji különbségek) kiegyenlítésével. A kilencvenes évek elejére világossá vált, hogy ezen elképzelések illúzióknak bizonyultak, az ifjúságcentrizmus egyre inkább összekapcsolódik az intoleranciával, elsősorban a tizenéves, alacsony iskolázott fiúk körében: növekszik a másság, az intézmények demokratizálódásának, pluralizálódásának elutasítása, az erőszak, az etatizmus tisztelete. Ez összefügg azzal, hogy a modern társadalmakban sem valósult meg a társadalmi kiegyenlítő-

dés, sőt fokozódott ezen társadalmak kettészakadása; nemcsak a felemelkedési esélyek növekedtek, de a leszakadók tábora is, amelynek szemléletes jelensége a fiatalkori munkanélküliség és a bevándorlók, külföldi munkavállalók szegregálódása, társadalom alatti osztállyá válása, illetve azok elleni gyűlölet felerősödése.

5.2 A SKINHEADEKKEL VALÓ SZIMPATIZÁLÁS A TANULÓ FIATALOK KÖRÉBEN

Magyarországon a skinheadekkel szimpatizálók 1989-ben különbséget mutattak iskolatípus szerint: az egyetemisták 5%-a, a gimnazisták 9%-a, a szakmunkástanulók 13%-a szimpatizált a skinheadekkel. Az iskolatípusok szerinti különbségek mellett a nemek szerinti különbség is erőteljesen kirajzolódott: az egyetemisták esetében a fiúknál 8% a lányoknál 4%, a gimnazisták esetében a fiúknál 9%, a lányoknál 5%, a szakmunkástanulóknál pedig a fiúknál 15%, a lányoknál pedig 11% volt a skinheadekkel szimpatizálók aránya. A skinheadekkel szimpatizálók arányának alakulása már 1989-ben is szoros összefüggést mutatott az ifjúságcentrizmussal. Az egyetemisták körében az ifjúságcentrizmus csökkentette 4%-ra, a gimnazisták és szakmunkástanulók körében pedig közel azonos arányban 18%, illetve 17%-ra növelte a skinheadekkel szimpatizálók arányát.

A skinheadekkel szimpatizálók aránya 1993-ban 1989-hez képest az egyetemisták és a gimnazisták körében kismértékben csökkent: 2%, illetve 8%, a szakmunkástanulók körében viszont 31%, amely nagymértékű növekedést mutatott. Folytatódott az ifjúságcentrizmusnak az agresszív ifjúsági kultúrára gyakorolt hatása: az ifjúságcentrista egyetemisták 3%-a, a gimnazisták 13%-a, a szakmunkástanulóknak viszont 50% (!) szimpatizált a skinheadekkel.

1989-ben az ifjúságcentrizmus ifjúsági kultúrára gyakorolt hatása elvált a politikai érdeklődéstől. Az ifjúságcentrista fiatalok kevésbé érdeklődtek a politika iránt, mint a felnőttminta-követők: Az egyetemisták körében az ifjúságcentrista egyetemisták 65%-át, a felnőttminta-követők 86%-át, a szakmunkástanulóknak pedig 23%-át, illetve 31%-át érdekelte a politika. A gimnazisták képeznek csak kivételt, ahol a fenti arány 60%, illetve 57% volt.

1993-ban a gimnazistáknak 38%-át, a szakmunkásoknak pedig 9%-át érdekli a politika. A gimnazisták körében a felnőtt mintát követőknek 30%-át, az ifjúságcentristáknak 40%-át, a szakmunkástanulók körében viszont a felnőttminta-követőket egyáltalán nem, az ifjúságcentristáknak viszont 23%-át érdekelte a politika. Az egyetemisták körében kiegyenlítődés volt megfigyelhető: a felnőttminta-követők 63%-át, az ifjúságcentristáknak 60%-át érdekelte a politika.

Az ifjúságcentrizmus politikai érdeklődésre gyakorolt hatása összekapcsolódik a fiatalok politikai cselekvésének megváltozásával, a pozitívkonvencionális cselekvésformák elterjedésével, melynek skálája az aláírások gyűjtésétől, az engedélyezett demonstráción át a polgári kezdeményezésekig, végső soron pedig az erőszakos proteszt

cselekvések – köz- és magántulajdonsértés, erőszak alkalmazása rendőrökkel és más személyekkel szemben, fegyver és robbanóeszközök alkalmazásának – elfogadásáig terjed. Az ifjúságcentrista fiatalok legmarkánsabb jellemzője, hogy inkább fogadják el az erőszakosabb politikai cselekvési formákat, mint a többiek: például az ifjúságcentrista középiskolás fiatalok 26%-a támogatná a közlekedési demonstrációt, 23%-a venne részt polgári kezdeményezésekben, és 11% alkalmazna erőszakot rendőrökkel és más személyekkel szemben, a fenti arányok a középiskolás fiatalok körében viszont csak 14%-10%-4%.

5.2 SKINHEADEK, AVAGY PIAC ÉS POLITIKA. A KÉT KORSZAK

A magyarországi vizsgálatok adatait áttekintve azt találjuk, hogy a skinhead-jelenség két korszaka különíthető el: az 1989 előtti és a rendszerváltás utáni időszak, a kilencvenes évek. Azt látjuk, hogy a skinheadekkel szimpatizálás életkor, nem és iskolaspecifikus. A skinheadekkel szimpatizálók a középiskolás korosztályból, mindegyiknél a szakmunkástanulókból, és többnyire a fiúk közül kerülnek ki. Az iskolaszerkezeti szegregáltságot alátámasztja az ifjúsági kultúra szegregáltsága: 1989-ben is élesen elkülönül az alternatív ifjúsági kultúra, amely az egyetemista, gimnazista fiatalok egy részének mintája, és a fogyasztói és agresszív ifjúsági kultúra, amely a szakmunkástanuló és szakközépiskolás fiataloknak jelent mintát. 1989-ben az ifjúság lázadása még elvált a politikai érdeklődéstől, a politikai cselekvéstől. A politikai érdeklődés általában magas volt, és a fiatalok döntő többsége az akkor ellenzéki politikai pártokat és a kommunista rendszer megdöntését támogatta.

Az 1990. évi szabad választásokat követő időszakban felgyorsult az ifjúsági korszakváltás, felértékelődött az iskolai ifjúsági korszak fontossága. Az iskolai ifjúsági korszak felértékelődése azt jelenti, hogy az iskola felé nemcsak a tudás megszerzése jelent meg elvárásként, hanem a szabadidő-, sporttevékenységek megszervezésének, a tanulói önállóság tiszteletben tartásának, az iskolai élet belső demokratizálódásának elvárásaként is, és tovább fokozódott az igény az egyetemi kapuk még szélesebbre tárására is.

A szabadidő-tevékenység kibővülésének, az aktív szabadidő-tevékenységi formák előretörésének lehattunk tanúi – kerékpározás, turisztika, hegymászás stb. Látványos az ifjúsági kulturális stílusok sokszínűvé válása, illetve azokban bekövetkező alapvető fordulat. Az új ideál a vállalkozó, a yuppie, és ehhez kapcsolódóan a szabadidő-tevékenységek a materiális értékek felerősödésével járnak együtt és ezen fiatalok politikai érdeklődése válik meghatározóvá, ezzel összefüggésben növekszik a társadalmi jövő optimista megítélése, illetve csökken az ifjúsági kultúra származási, nemek szerinti meghatározottsága.

Azzal egy időben, hogy a fiatalok piacokonform magatartása előtérbe kerül, tanúi lehetünk az alternatív ifjúsági kultúra hanyatlásának és az agresszív ifjúsági kultúra előretörésének (a skinheadekkel szimpatizálók aránya megduplázódott 1989-hez képest).

A skinheadekkel való szimpatizálók még inkább a szakmunkástanulók, a tizenéves fiúk közül kerülnek ki, de a skinheadekkel szimpatizálás sokkal inkább részévé vált az ifjúság lázadásának, az ifjúság lázadása pedig sokkal inkább vált a politikai agresszív-proteszt cselekvés ösztönzőjévé. Mindez olyan körülmények között, amikor a fiatalok politikai érdeklődése csökkent. Az ifjúság lázadása és a politikai agresszivitás összekapcsolása magyarázatra szorul. A fiatalok mintakövetésének két szélső pólusa: a yuppiek és skinheadek: mindkettő a piachoz erőteljesen kötődő „szenvedélybetegség”.⁶ A yuppiek a gazdasági, üzleti karrier érdekében a fiatalság gátlástalanságával töreksenek a felnőtt társadalomba való integrálódásra mint nyertesek. (A középiskolások 54%-a szimpatizál a yuppiekkel, a gimnazistáknak 50%-a, a szakmunkástanulók-nak 59%-a.) A skinheadek pedig az oktatási intézményrendszer és a piac perifériájára sodródva, gátlástalanul lépnek fel a náluk még inkább perifériára kerültekkel, cigányokkal szemben, mint a piaci harc vesztesei. A kontrasztot jól mutatja, hogy a yuppie és skinhead minták leginkább a szakmunkástanulók körében találunk szimpatizálókra, illetve azokban a helyi társadalmakban, ahol legélesebben rajzolódik ki a gazdagok és szegények közötti különbség. (Például Sopron, Gyöngyös, Nyíregyháza városok közül Sopronban legkevésbé, Nyíregyházán leginkább szimpatizálnak a skinheadekkel.) Az átmenet sajátossága, hogy a perifériára kerülés a piacon – amely politikai agresszivitással párosul – egyben maga után vonja a skinheadek gátlástalan politikai perifériához való sodródását, és a skinhead-jelenség erősödését.

Figyelmeztető, hogy az átmenetben az ifjúsági kultúrát meghatározza az az ellentmondás, amely a fiatalok piaci szereplővé válása és az örökölt államszocialista oktatási intézményrendszer szinte változatlanul történő fennmaradása között húzódik. Az ifjúsági kultúra ezért inkább fordul a szenvedélybetegségek (menekülés, agresszivitás), mint az alternativitás irányába.

6. KÖVETKEZTETÉSEK

Az egyik legfontosabb következtetésünk, hogy az ifjúságkutatás kiindulópontjának kell lennie *az ifjúságnak azon társadalmi folyamatokba történt beágyazása, amelyek a kommunizmusok összeomlása után gyorsultak fel térségünkben, melynek sarkkövei a piac és a demokrácia kiépülése*. Azt állítjuk, hogy ezen folyamatok megértéséhez újra kell értelmeznünk térségünkben a szocializmusok szerepét, illetve azt, hogy a szocializmusok milyen társadalmi fejlődési folyamatokat szakítottak meg, illetve milyen tradíciókat tápláltak, illetve milyen hagyományok éledtek, illetve élednek újjá a demokrácia és a

⁶ A „szenvedélybetegség” kifejezést Dahrendorftól vettük át. Az ifjúsághoz írt jegyzetekben azt hangsúlyozta, hogy a nyolcvanas években a fiataloknak felkínált – nyilvánvalóan vonzó – két életvitelnek van egy közös vonása: mindkettő „szenvedélybetegség”. Az egyik a pénz kábulata, a másik szenvedély pedig inkább sokba kerül, mint hasznot hajtó. A csúcsra jutás helyett kivonulni a társadalomból ilyen például a kábítószer élvezet (Dahrendorf 1994).

piac kiépülése során. Azt állítjuk továbbá, hogy a nyolcvanas évek végére nemcsak Kelet-Közép-Európában, de az egész világban olyan új tendenciák jelennek meg – például az underclass létrejötte – amelyek új folyamatokat indítanak meg a fejlett világban, és drámaian érvényesülnek térségünkben is.

Azt állítjuk, hogy a demokrácia és a piac kiépülésével hazánkban felgyorsult az ifjúsági korszakváltás. Ennek oka a nemzetközi hatások szerepének felerősödése, azon belül is a fiataloknak a piac aktív szereplőjévé válása. Az ifjúsági korszakváltás felgyorsulása jól kifejezésre jut, az iskola egyre meghatározóbb, mondhatjuk döntő tényezővé válása az ifjúság életében. Hangsúlyoztuk, hogy ez nem egyszerűen csak az iskolai tudás felértékelődését jelenti, hanem azt is, hogy az iskola válik a fiatalok társadalmi és értékorientációjának cselekvési mintáinak fő színterévé, amely egyaránt jelentheti az iskola által közvetített tudás elfogadását, illetve elutasítását. Hangsúlyoztuk, hogy a nyolcvanas évektől nyomon kísérhető az a folyamat, hogyan fordulnak el a tanuló fiatalok az iskola által közvetített tudástól, amely nemhogy tradíciót jelentett, hanem ellenkezőleg, demokrácia és piacokonform cselekvési minták kialakulását, amely hozzájárult ahhoz, hogy az ifjúság önállósodása felgyorsult. Aláhúztuk, hogy a kommunizmus összeomlása után beszélhetünk arról, hogy megteremthető a fiatalok önállósodásának esélye – melynek kifejezője az ifjúsági kultúra sokszínűvé válása, és az is, hogy az ifjúsági kultúra egyre fontosabb szerepet játszik a fiatalok társadalmi, politikai cselekvési mintáinak kialakításában. Azt is aláhúztuk viszont, hogy ez a folyamat egyáltalán nem konfliktusmentes, sőt a generációs konfliktusok növekvő szerepével kell számolnunk mind lokális, mind regionális és nemzetközi szinten is.

Azt állítottuk, hogy döntő a fiatalok kulturális oldalról való megközelítése és olyan metodológiai megközelítés, amely lehetővé teszi a fiatalok kultúrközi összehasonlításának vizsgálatát. Hangsúlyoztuk továbbá, amikor az ifjúságcentrizmust állítottuk mérésünk középpontjába, hogy olyan metodológiák kidolgozása szükséges, amely képes jelezni azokat a konfliktusokat, amelyek a fiatalok fokozódó önállósodásával a jövőben más és más módon vetődnek fel lokális, regionális, illetve nemzetközi szinten.

IRODALOM

1. BALOG IVÁN (1992): Egyetemi hallgatói mozgalmak Szegeden a nyolcvanas években. In *Civilizációs korszakváltás és az ifjúság. A kelet- és nyugat-európai ifjúság kulturális mintái*. Szerkesztette: GÁBOR KÁLMÁN, Szeged
2. CHISHOLM, LYNNE (1992): Élesebb lencse vagy új kamera? (Ifjúságkutatás, ifjúság társadalmi változás Nagy-Britanniában. A kutatás jelenlegi állása és megalapozott feltételezések a gyermekkorról és ifjúságról) In *Civilizációs korszakváltás és az ifjúság. A kelet- és nyugat-európai ifjúság kulturális mintái*. Szerkesztette: GÁBOR KÁLMÁN, Szeged

3. CSANÁDI GÁBOR – LADÁNYI JÁNOS – GERŐ ZSUZSA (1979): *Az általános iskolai rendszer belső rétegződése*. Valóság, 6. szám
4. CSÁKÓ MIHÁLY – LISKÓ ILONA – TÓT ÉVA (1994): *Szaktanácsadók a kilencvenes években*. Bp. Oktatókutató Intézet (Kézirat)
5. DAHRENDORF, RALF (1990): *Reflections on the Revolution in Europe*, New York, Random House
6. DAHRENDORF, RALF (1994): *A modern társadalmi konfliktus*. Bp., Gondolat
7. ELSTER JON: (1991): *Mikor a kommunizmus elenyészik*. Valóság, 3. szám
8. ERDEI FERENC (1980): A magyar társadalom a két világháború között. I-II. In ERDEI FERENC: *A magyar társadalomról*. Bp. Akadémiai Kiadó
9. GÁBOR KÁLMÁN: Youth—culture and Political Culture in Hungary after Communism. In *Connaitre les modes de vie et de consommation des jeunes. Colloque Européen*. Paris 26-27. September 1991. 2. kötet
10. GÁBOR KÁLMÁN (1992): *Az ifjúsági kultúra és a fiatalok társadalmi orientációs mintái*. In Civilizációs korszakváltás és az ifjúság. A kelet- és nyugat-európai ifjúság kulturális mintái. Szerkesztette: GÁBOR KÁLMÁN, Szeged
11. GÁBOR KÁLMÁN (1992 a): *A középiskolai végzettség középösztályosodása*. In Civilizációs korszakváltás és az ifjúság. A kelet- és nyugat-európai ifjúság kulturális mintái. Szerkesztette: GÁBOR KÁLMÁN, Szeged
12. GÁBOR KÁLMÁN – BALOG IVÁN (1992): *Értékek, orientációk, ideológiák az egyetemi hallgatók körében*. In Civilizációs korszakváltás és az ifjúság. A kelet- és nyugat-európai ifjúság kulturális mintái. Szerkesztette: GÁBOR KÁLMÁN, Szeged
13. GÁBOR KÁLMÁN (1993): *Civilizációs korszakváltás és az ifjúság*. Bp. Oktatókutató Intézet (Kutatás közben)
14. GÁBOR KÁLMÁN (1993 a): *Nacionalizmus, generációs konfliktus, politikai cselekvés a szegedi és szabadkai fiatalok körében*. Educatio, 1993. 2. sz. 357-365.
15. GÁBOR KÁLMÁN (1993 b): *A kisállalkozók a vidéki Magyarországon*. Bp. (Kézirat)
16. GÁBOR KÁLMÁN (1993 c): *Az ifjúsági korszakváltás avagy az ifjúsági és a politikai kultúra a kelet- és a nyugat-európai fiatalok körében*. INFO-Társadalomtudomány, 1993. 26. szám. 5-21.
17. GÁBOR KÁLMÁN – MÁTAY MELINDA – BALOG IVÁN – KÁNTOR ZOLTÁN (1994): *Ifjúság és az elit*. Bp. Oktatókutató Intézet (Kutatás közben)
18. GEORG, WERNER (1992): *Die Skala Jugendzentrismus im Zeitreihen- und Kulturvergleich*. In Jugend '92. 4. kötet, Szerkesztette: Methodenberichte-Tabellen-Fragebogen, Opladen, Laske+Budrich
19. HAJNAL ISTVÁN (1993): *A kis nemzetek történetírásának munkaközösségéről*. In Technika és művelődés. Bp., História, MTA Történettudományi Intézete
20. KARIKÓ SÁNDOR (1993): *Ifjúságcentrizmus – valóság vagy álom?* Valóság, 6. szám 109-112.
21. KEMÉNY ISTVÁN (1993): *Magyarország és Európa*. In A hatalom humanizálása. Tanulmányok Bibórol. Szerkesztette: DÉNES IVÁN ZOLTÁN, Pécs, Tanulmány Kiadó

22. KEMÉNY ISTVÁN (1993): *Egyéni kisvállalkozás és munkanélküliség*. Bp. (Kézirat)
23. LADÁNYI JÁNOS (1994): *Rétegződés és szelekció a felsőoktatásban*, Bp. Educatio
24. MEEUS, WIM – RAAIJMAKERS, QUINTEN – VOLLEBERGH, WILMA (1992): *Politikai intolerancia és ifjúságcentrizmus a serdülőkorban (Áttekintés a Hollandiában folyó kutatásokról és néhány újabb keletű longitudinális vizsgálati eredményről)* In Civilizációs korszakváltás és az ifjúság. A kelet- és nyugat-európai ifjúság kulturális mintái. Szerkesztette: GÁBOR KÁLMÁN, Szeged
25. SÁRKÖZI JUDIT (1994): *Kopaszok...* (megjelenés alatt)
26. ZINNECKER, JÜRGEN (1992): *A fiatalok a társadalmi osztályok terében*. In Civilizációs korszakváltás és az ifjúság. A kelet- és nyugat-európai ifjúság kulturális mintái. Szerkesztette: GÁBOR KÁLMÁN, Szeged
27. ZINNECKER, JÜRGEN (1992 a): *Gyermekkor, ifjúság és szociokulturális változások a Német Szövetségi Köztársaságban*. In Civilizációs korszakváltás és az ifjúság. A kelet- és nyugat-európai ifjúság kulturális mintái. Szerkesztette: GÁBOR KÁLMÁN, Szeged
28. VAJDA ZSUZSANNA (1993): *Civilizációs korszakváltás és ifjúság*, Buksz, 3. szám 495-497.
29. WATTS, MEREDITH – ZINNECKER, JÜRGEN (1992): *Ifjúsági kultúra és politika a német fiatalok körében: Az ifjúságcentrizmus hatásai*. In Civilizációs korszakváltás és az ifjúság. A kelet- és nyugat-európai ifjúság kulturális mintái. Szerkesztette: GÁBOR KÁLMÁN, Szeged